

**INVENTARIS VAN HET BOUWKUNDIG ERFGOED VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK
GEWEST**

De selectie van gebouwen en gehelen in de inventaris van het Bouwkundig Erfgoed

1. Inleiding

De basisregel voor inventarisatie van bouwkundig erfgoed is dat zij steunt op het feit dat de inventaris vandaag plaats grijpt. Het gaat met andere woorden om het huidige gebouwenbestand en haar huidige omgeving of context. Het verleden kan het ontstaan en de ontwikkeling van een bepaald onderwerp schetsen, maar mag allerm minst nostalgisch werken. Het uitgangspunt dient dus de huidige stedenbouwkundige werkelijkheid te zijn, waaruit men die structuren, gehelen, gebouwen of objecten moet selecteren die op een bepaalde manier significant zijn voor de toekomst. Door nieuwe inzichten of door bijkomend onderzoek en doordat het erfgoed zelf ook evolueert, is de inventaris nooit volledig of afgerond, maar is ze continu in evolutie en wordt ze permanent geactualiseerd en aangevuld.

De wetenschappelijke inventaris van het bouwkundig erfgoed bevat een selectie van het gebouwenbestand in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en behelst een breed spectrum van het begrip 'bouwkundig erfgoed', m.a.w. elk type van gebouw of gebouwengroepen, complexen, met bijhorende interieurs en (onroerende) interieurelementen. Dat gaat van grote – bijna vanzelfsprekende - monumentale gebouwen tot zeer bescheiden architectuur of bebouwing. Ook minder vanzelfsprekende typologieën zoals begraafplaatsen, infrastructuur, monumentale beeldhouwwerken en straatmeubilair behoren tot het bouwkundig erfgoed.

De identificatie en evaluatie van onroerend erfgoed kan niet worden gebaseerd op wiskundige criteria. De kwaliteit van het bouwkundige in termen van vormgeving (samenstelling van de gevels, verdeling van het interieur) en uitvoering (materialen, kwaliteit van het vakmanschap) zijn allemaal waardeoordelen waarvan de schaal onmogelijk mathematisch te kwantificeren is.

Om een objectieve afweging te maken of een onroerend goed kan worden opgenomen in de wetenschappelijke inventaris, wordt rekening gehouden met de erfgoedwaarden en de selectiecriteria. Die waarden en criteria worden niet afzonderlijk beschouwd. De totale beoordeling vormt het uitgangspunt voor de evaluatie. De waarden en criteria op basis waarvan een goed of een geheel van goederen wordt geëvalueerd komen tot uiting in de verschillende bestanddelen die het goed kenmerken. Het komt er dus op aan deze bestanddelen duidelijk te identificeren en te omschrijven.

Voor de opname in de wetenschappelijke inventaris wordt rekening gehouden met een geografische (topografische invalshoek) of de thematische context. Bij deze beoordeling wordt steeds een relevantie voor Brussel (en daarbuiten) voor ogen gehouden. Toch kan en zal de aanpak en beoordeling van het erfgoed van gebied tot gebied verschillen. De selectie dient immers te gebeuren vanuit het specifieke karakter van een bepaalde zone (schaal, omvang, kwaliteit).

Het bouwkundig erfgoed wordt in context geplaatst en er is aandacht voor gehelen (ensembles). Er is geen tijdslijmiet waardoor ook jonge architectuur in aanmerking komt voor opname in de inventaris.

2. De erfgoedwaarden

Zoals gedefinieerd in het Brussels Wetboek van ruimtelijke ordening (BWRO), Titel V, hoofdstuk I, artikel 206, 1° zijn de erfgoedwaarden de volgende: het geheel van onroerende goederen met een *archeologische, artistiek, esthetische, historische, landschappelijke, sociale, stedenbouwkundige, technische, volkskundige of wetenschappelijke waarde.*”

Het volstaat dat een onroerend goed één van de tien volgens ordonnantie vastgestelde erfgoedwaarden bezit om opgenomen te worden in de inventaris. Meestal gaat het echter om een combinatie van verschillende erfgoedwaarden die elkaar aanvullen. Op basis van het onderzoek wordt nagegaan aan welke erfgoedwaarde(n) het onroerend goed voldoet.

Belangrijk is dat de verschillende erfgoedwaarden niet in een bepaalde volgorde worden geanalyseerd. Hoewel dat de meest vanzelfsprekende erfgoedwaarden, historische en artistieke waarde het meest voorkomen. Het onroerend goed wordt altijd geanalyseerd op basis van de andere groepen criteria die de erfgoedwaarde van het onroerend goed zullen versterken. In de meeste gevallen zal het voldoen aan slechts één criterium op de lijst niet voldoende zijn om de bescherming van het onroerend goed te rechtvaardigen. De sterkte van dit criterium moet worden beoordeeld, maar andere criteria zullen gewoonlijk een mogelijke opneming ondersteunen.

We kunnen twee soorten waardestellingen onderscheiden: de **externe of contextuele waardestelling** en de **interne waardestelling**. In de externe- of contextuele waardestelling vergelijkt men de erfgoedwaarden van een onroerend goed met soortgelijke goederen op internationaal, nationaal, regionaal, gemeentelijk of lokaal niveau. Bijvoorbeeld, het ontwerp van een bepaalde architect vergelijkt hij met een ander ontwerp van dezelfde architect. Bij een interne waardestelling bepaalt men het belang van de onderdelen van een onroerend goed ten opzichte van het goed zelf. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om onderwerpen als stedenbouwkundige of landschappelijke situering, volume, gevels, constructie, het interieur en de interne afwerking.

Archeologische waarde

Meestal gaat het om overblijfselen, fragmentarische elementen of betekenisvolle sporen van oudere gebouwen die in een onroerend goed bewaard zijn gebleven en zodoende getuigenissen zijn bouwkundige activiteiten door de mens. De belangstelling gaat dan meestal uit naar de overblijfselen zelf. De selectie van het onroerend goed (gebouw of fragment) is gemotiveerd als een omhulsel met deze fragmenten, die waardevolle informatie verschaffen over de bouwevolutie en -geschiedenis. (Fragmentarische elementen die in het gebouw bewaard zijn gebleven (bv. constructieve elementen in de kelders van het gebouw 40 rue au Beurre); Kelders die waarschijnlijk oudere elementen bevatten (bv. kelders van de abdij van Coudenberg of de kapel van Nassau).

Artistieke waarde

Het ontwerp van een onroerend goed (gebouw) door een gerenommeerde kunstenaar (architect) kan maar zeer zelden als criterium worden beschouwd. Om het belang van de selectie van dit onroerend goed te beoordelen, en de plaats dat het inneemt in het oeuvre van een kunstenaar (architect), is dit

een criterium dat moet worden afgewogen met de architectonische kwaliteit (compositie en interne structuur), de uitvoering (materialen, technische beheersing), de plaats in de architectuurgeschiedenis dewelke een getuigenis zijn van een fase of aspect van landschapsarchitectuur of de bouwkunst in het verleden. Zodoende gelden koppelingen naar volgende criteria: *zeldzaamheid* (typologie, stijl, materiaalgebruik, bronnen), *representativiteit* (idem) en *integriteit* (idem + kwaliteit van uitvoering).

Esthetische waarde

Het onroerend goed heeft een esthetische waarde als het de waarnemer zintuigelijk prikkelt op een positieve manier ('ervaring van schoonheid'). Historisch gezien werd deze waarde aangewend om waardevolle natuurlijke of semi-natuurlijke gebieden aan te duiden, maar het kan ook gelden voor grote gehelen van gebouwen in een stedelijk gebied, met of zonder natuurlijke elementen, of monumenten die het stadslandschap markeren. Automatisch dringt een afweging met andere waarden zich op, de artistieke in de eerste plaats, maar ook de landschappelijke (integratie van het werk in het stedelijk landschap, oriëntatiepunten in de stad) en stedenbouwkundige waarde (spontane of rationele stedelijke gehelen), en dienen koppelingen naar selectiecriteria worden gemaakt: *representativiteit*, *ensemblewaarde* en *contextuele waarde*. Criteria die met andere (met name artistieke) criteria moeten worden gecombineerd.

Historische waarde

Het onroerend goed heeft een historische waarde als het getuigt van een bijzondere periode in de geschiedenis van de streek of de gemeente, of als bijzonder belangrijke ouderdom en zeldzame ontwikkeling voor een periode (bv. tuinstad die representatief is voor een bouwwijze die werd toegepast in het kader van de grote bouwcampagnes na de Tweede Wereldoorlog; dorpskernen die de eerste gegroepeerde bouwwerken van de gemeenten van de tweede ring illustreren; Hallepoort als overblijfsel van de tweede omwalling; enz.), of als getuigenis van een bepaalde stedelijke (en/of landschappelijke) ontwikkeling van de stad (bv. gebouwen aan de centrale boulevards of in de Leopoldswijk), of wanneer het een band vertoont met een belangrijke historische figuur - met inbegrip van persoonlijke huizen van architecten en kunstenaarsateliers (b.v. het geboortehuis van Constantin Meunier, het huis van Magritte), of in verband kan worden gebracht met een belangrijke historische gebeurtenis (b.v. huizen van de wederopbouw na het bombardement van 1695, Congreskolom), of een typologische representativiteit vertoont die kenmerkend is voor een commerciële of culturele beroepsactiviteit (bv. kerken, bioscopen, industriële architectuur, apotheken).

Landschappelijke waarde

Een landschap is een gebied, zoals waargenomen door de mens, waarvan het karakter het resultaat is van ondernomen actie en interactie van natuurlijke en/of menselijke factoren. Het is een schaalbegrip bestaande uit verschillende (erfgoed)componenten, die elk, al of niet hun intrinsieke waarde hebben, maar alles samen tot een groter meerwaardegeheel verheffen én dat dit ook zo word gepercipieerd vanop een bepaalde afstand. Wijde stadspanorama's zijn het landschap bij uitstek, denken we bijvoorbeeld het zicht over de benedenstad van Brussel vanop het Koningsplein, maar ook op kleinere schaal kunnen dergelijke uit verschillende samengestelde componenten landschappen voorkomen.

Sociale waarde

Moeilijk te onderscheiden van de volkskundige waarde en over het algemeen onvoldoende om een selectie op zichzelf te rechtvaardigen.

- plaats van herinnering van een gemeenschap, van een sociale groep (bijvoorbeeld: potale in Sainte-Agathe, het kerkplein in Berhem-Sainte-Agathe, Vieux Tilleuls de Boendael in Elsene)
- een plaats met volkssymboliek (b.v. Café La Fleur en Papier Doré in de Alexiensstraat)
- een plaats waar een wijk gegroepeerd of gestructureerd is (bv. de Fer à Cheval-gebouwen in de Floréal-woonwijk)

Stedenbouwkundige waarde

Sommige bouwkundige goederen spelen, meer dan andere bouwkundige goederen, een prominente rol in de planmatige inrichting van de bebouwde ruimte in het verleden. Meestal determineren zijn andere stedenbouwkundige (plan)vormen zodat er zich een wisselwerking voortdoet tussen bebouwde en niet-bebouwde (of open) ruimte. Die inrichting omvat ook de samenhang tussen verschillende schaalniveaus. Een onroerend goed heeft stedenbouwkundige waarde wanneer het hierin een rol speelt, bijvoorbeeld hoekgebouwen, coherente pleinen of (straatwanden), deskundig ingeplante torens (hoogbouw) en hun relatie tot hun onmiddellijke kwaliteitsvolle omgeving die coherent kan zijn, maar ook contrastrijk, maar ook relictten van stedenbouwkundige concepten en hoe deze architecturaal (en typologisch) zijn of werden ingevuld, zoals bijvoorbeeld de nog bewaarde eclectische stadspaleizen en/of herenhuizen in de Leopoldswijk.

Technische waarde

Onder de technische waarde van een onroerend goed kan men het vroeg gebruik van een bepaald materiaal of een bepaalde techniek verstaan (> engineering), ook gebouwen met een constructief of technologisch belang, een technisch hoogstandje of een technologische innovatie kunnen in aanmerking komen. Het kan eveneens industrieel-archeologisch waardevol worden begrepen zoals getuigenissen van verouderde bouwmethodes. Vanzelfsprekend dringt een koppeling zich aan mbt een wetenschappelijke waarde.

Volkskundige waarde

Moeilijk te onderscheiden waarde ten opzichte van de sociale waarde en over het algemeen onvoldoende om selectie (mbt onroerend erfgoed) op zichzelf te rechtvaardigen. Het is wenselijk deze erfgoedwaarde te koppelen aan een immateriële gezien het vaak een plaats van herinnering van een gemeenschap, of van een sociale groep betreft. Het kan ook de materiële uiting zijn van een plek met volkssymboliek, of een plek waar een wijk gegroepeerd of gestructureerd is.

Wetenschappelijk waarde

Over het algemeen gebruikt om natuurlijke of semi-natuurlijke gebieden te waarderen in hun botanische kwaliteiten. Binnen de context van een onroerend goed kan het de aanwezigheid van een (bouw)element (bijzonder materiaal, experimenteel materiaal, bouwprocédé of -component) of getuigenis van een ruimtelijk-structurele ruimte (stedenbouwkundig) waarvan het behoud moet worden overwogen met het oog op wetenschappelijk onderzoek

3. De erfgoedcriteria

De selectiecriteria worden bijkomend gebruikt om te wegen of een onroerend goed al dan niet wordt opgenomen in de inventaris. Een onroerend goed kan geselecteerd worden voor opname als het aan verschillende criteria tegemoetkomt, maar het kan ook in aanmerking komen voor opname als het in hoge mate aan slechts één criterium tegemoetkomt.

Er bestaan geen uitsluitingscriteria, m.a.w. de fysieke of sanitaire toestand van een gebouw of de staat waarin het verkeert, de hoedanigheid van de eigenaar, de juridische status van het goed worden niet in aanmerking genomen bij de bepaling van het wetenschappelijk belang van het goed. Deze elementen kunnen informatie verschaffen over het toekomstige beheer en de mogelijke moeilijkheden die zich daarbij kunnen voordoen, maar maken geen deel uit van het selectieproces!

Zeldzaamheid (of uniek karakter)

De zeldzaamheid van een goed wordt bepaald op zowel kwalitatieve (“uitzonderlijkheid”) als kwantitatieve basis (“het zeldzamer worden”), afhankelijk van zijn geografische context (lokaal, regionaal, nationaal), zijn chronologische context en zijn bouwhistorische context (m.a.w. de algehele gangbare productie van die tijd: concept, stijl, materialen, ...), in verhouding tot de gehele productie van de ontwerper – en dit zowel formeel, functioneel als constructief. Om de zeldzaamheid van een goed te evalueren, dient het te worden vergeleken met andere goederen die tot dezelfde categorie behoren (typologie, chronologie-leeftijd (datering) /periode of tijdstip in deze periode, esthetisch en/of technisch uitzicht, functie, maatschappelijke of historische impact).

Authenticiteit

De afstand tussen de huidige staat van het goed en zijn oorspronkelijke staat wordt geëvalueerd, waarbij de boodschap die het overbrengt behouden blijft. Een goed is authentiek als het plan, de vorm, het concept, de functie, de technieken, de materialen, de decoratie van de interne elementen overeenstemmen met een betekenisvolle, beduidende of kenmerkende staat. Het kan zijn dat een goed een natuurlijke aftakeling heeft ondergaan of een transformatie (vb.: vervanging van het schrijnwerk – ramen in het bijzonder, vervanging van winkelpuien) en toch conform blijft aan zijn oorspronkelijke staat (zgn. bewaarde structurele continuïteit).

De transformatie kan dan als een element van zijn geschiedenis worden beschouwd. We moeten bijgevolg de eventuele integratie van waardevolle elementen in de loop van de geschiedenis van het gebouw evalueren.

Representativiteit

De representativiteit verwijst naar één of meerdere typerende karakteristiek(en) van een goed: het moet een “goed voorbeeld” zijn dat tal van betekenisvolle kenmerken in zich verenigt. De representativiteit van een goed wordt geëvalueerd in functie van zijn geografische context (lokaal, regionaal, nationaal), zijn chronologische context (is betekenisvol in de sociale, religieuze, politieke, industriële of wetenschappelijke geschiedenis, in de esthetiek), zijn historische architecturale context (bijvoorbeeld, het vertaalt op significante wijze een kenmerk van een desbetreffend tijdperk, in verhouding tot het geheel van de productie van de ontwerper – en dit zowel formeel, functioneel als constructief.

Net als voor het bepalen van de zeldzaamheid, is het voor de representativiteit noodzakelijk het goed te vergelijken met andere goederen die tot dezelfde categorie behoren.

Ensemblewaarde

De ensemblewaarde van een onroerend goed hangt af van de kwaliteit van zijn interactie met andere goederen waardoor dit een geheel (of een groep) vormt dat zich binnen de bebouwde context onderscheidt door zijn bouwkundige samenhang, zijn homogeniteit (bouwprofiel/volumetrie, bouwwijze, gevelcompositie, seriële herhaling van eenzelfde goed of van analoge versieringen of architectonische elementen, enz.). Het geheel moet een bepalende visuele impact hebben op het uitzicht van de straat, of zelfs van de wijk. Sommige gehelen zijn gepland, het werk van een en dezelfde ontwerper, andere zijn spontane creaties die geleidelijk door diverse ontwerpers zijn ontwikkeld. Dit gebouwde geheel kan een belangwekkende getuige zijn van een groter stedelijk weefsel (bijvoorbeeld een huizenrij). Deze ruimtelijk-structurende invulling behelst het macro-niveau, maar kan ook worden toegepast op micro-niveau m.b.t. een interieur waarbij wordt nagegaan welke relaties of samenhang er is doorheen verschillende interieurelementen zoals nagelvast en los meubilair, de relatie van de gebruikte materialen, decoratieve samenhang tussen bijvoorbeeld beschilderde elementen op architectuurdelen en losse objecten zoals beeldhouwkunst, enz.

Contextuele waarde (stedelijk of landschappelijk)

De contextuele waarde van een goed hangt af van de manier waarop het met zijn onmiddellijke omgeving in relatie treedt vanuit esthetisch, historisch, maatschappelijk, landschappelijk of stedenbouwkundig oogpunt:

- stedenbouwkundig: het markeert een hoek of een perspectiefgezicht, of wordt een baken in het landschap dankzij zijn sterke aanwezigheid (zijn inplanting, zijn opmerkelijke volumetrie);
- landschappelijk: het goed dankt zijn landschappelijke kwaliteiten aan zijn bijzondere ligging, of aan de manier waarop de verschillende volumes waaruit het bestaat zijn ingedeeld of ingeplant zijn in het landschap;

- esthetisch: het goed onderscheidt zich door de kwaliteit van zijn integratie in of aanhechting aan het stedelijke landschap of het residentiële weefsel; het draagt bij tot een algemeen visueel harmonieus effect van de buurt en tot een aantrekkelijke leefomgeving;
- (sociaal)-maatschappelijk: een geheel van sociale woningen, een industrieel complex, enz.;
- historisch: een oude dorpskern.

Integriteit (staat van bewaring) > bewaartoestand

Integriteit steunt op het begrip “integraliteit”, met andere woorden de fysieke volledigheid of bewaartoestand van het goed. We moeten dus evalueren of het goed nog altijd beschikt over zijn homogeniteit, zijn leesbaarheid en zijn samenhang (bouwkundige kenmerken, nog identificeerbare oorspronkelijke functie, intacte materialen, identificeerbare bouwtechnieken, heldere binnenindeling).